

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier Mortiersmolen in Zwevegem Monument (met overgangszone)

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Mortiersmolen, Zwevegem, Twee Molensstraat 23
- monument (met overgangszone)

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/34042/104.1

Frank Becuwe

20/06/2023

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	5
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	7
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	9
2.	Evaluerend gedeelte	9
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	9
2.1.1.	De historische waarde.....	9
2.1.2.	Industrieel-archeologische waarde	10
2.1.3.	Technische waarde	10
2.2.	Motivering van het type bescherming.....	11
2.2.1.	Motivering bescherming als monument	11
2.2.2.	Motivering van de overgangszone	11
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	11
2.3.1.	Afbakening beschermd monument.....	12
2.3.2.	Afbakening overgangszone	12
2.4.	Juridische toestand.....	12
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	12
2.4.2.	Omgeving:	12
3.	Beheersvisie	12
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	12
3.1.1.	Beheersdoelstellingen beschermd monument.....	12
3.1.2.	Beheersdoelstellingen overgangszone	13
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	13
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	13
4.	Bronnen	14
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	14
5.1.	Omgevingsplan	14
5.2.	Fotobijlage	14
5.3.	Cultuurgoederen	14
5.4.	Documentatie	14

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

Dit dossier werd opgemaakt naar aanleiding van een typologisch-thematisch evaluerend onderzoek naar windmolens in Vlaanderen.

De Vlaamse Regering heeft zich in het Regeerakkoord (2019-2024) als doel gesteld om te onderzoeken of het behoud van het beschermd erfgoed geslaagd is. De herevaluatie van windmolens (2020-2021) diende hierbij als één van de pilootprojecten. Alle bewaarde traditionele windmolens in Vlaanderen werden in het kader van dit project geherevalueerd binnen een thematisch-typologisch toetsingskader en op basis van de huidige erfgoedwaarden en criteria. De resultaten en methodologie van dit onderzoek zijn terug te vinden in het gepubliceerde rapport: *Tussen hemel en aarde. Een herwaardering van het windmolenerfgoed in Vlaanderen.*¹

Op basis van dit onderzoek werden zes opheffingsdossiers van beschermde windmolens (al dan niet met hun omgeving), evenals één opheffingsdossier van een beschermde molenomgeving toegevoegd aan de beschermingskalender 2022. Daarnaast worden in 2022-2023 tien tot vijftien her-beschermingsprocedures opgestart waarbij windmaalvaardige molens opnieuw beschermd worden als monument met toevoeging van een overgangszone in functie van het vrijwaren van de windvang. Deze dossiers werden geselecteerd op basis van onder meer volgende criteria:

- windmaalvaardigheid;
- huidige windvang (voldoende maar bedreigd of aangetast);
- al aanwezige aandacht en initiatieven voor windvang (bijvoorbeeld in het beheersplan);
- geografische, typologische en chronologische diversiteit van het pakket;
- voorkeur voor molentypes die qua windvang meer kwetsbaar zijn zoals stenen grondzeilers.

Dit dossier omvat de her-bescherming van de Mortiersmolen in Zwevegem, die reeds beschermd is als monument bij besluit van de secretaris-generaal van 4 april 1944, gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad op 4 december 1990. De her-bescherming dient om een overgangszone toe te voegen in functie van de windvang. Tegelijk worden de erfgoedwaarden op basis van de erfgoedkenmerken en -elementen van de standaardmolen meer gespecificeerd en gemotiveerd. Na de definitieve goedkeuring van de nieuwe bescherming wordt de procedure opgestart voor de opheffing van de bescherming als monument bij besluit van de secretaris-generaal van 4 april 1944.

1.1. Situering

De houten Mortiersmolen aan de Twee Molensstraat 23 ligt op 400 meter ten zuidoosten van de Sint-Amanduskerk van Zwevegem. De overgangszone strekt zich uit tot de percelen die zich in een straal van 100 meter rond de molen bevinden.

In de windmolen zijn cultuurgoederen bewaard die integrerend deel uitmaken van het beschermde monument. Voor de verdere bespreking en motivering van deze cultuurgoederen wordt verwezen naar de bijlage bij het ministerieel besluit.

¹ VANDEWEGHE E., BECUWE F., DE SADELEER S. & DECOODT H. m.m.v. HIMPE K. 2021: *Tussen hemel en aarde. Een herwaardering van het windmolenerfgoed in Vlaanderen*, Brussel, Onderzoeksrapport Onroerend Erfgoed nr. 187, 112 pp.

1.2. Historisch overzicht²

De houten Mortiersmolen in Zwevegem stamt uit het einde van de 18de eeuw of het begin van de 19de eeuw. De voorlopig vroegste vermelding dateert van 1814 toen "een bende Fransche scherpschutters (...) langs de molen van Karel Vande Maele" optrok. De steenbalk vertoont een inscriptie '1789', maar het is onduidelijk of dit molenonderdeel origineel is of gerecupereerd werd van een andere molen. Zeker is dat de steenbalk wel sinds 1826 deel uitmaakt van de Mortiersmolen. Een tweede inscriptie, namelijk "1826 C V D Maele", verwijst naar de familie Vandemaele die toen maalde op de molen en vanaf 1854 tot 1911 er eigenaar van was. De inscriptie "Omer Dumortier 1893" op de standaard ter hoogte van de meelzolder verwijst naar de familie Dumortier die er sinds 1888 molenaar was. Vermoedelijk hergebruikten de molenaars Dumortier bij herstellingen onderdelen van de houten staakmolen 'molen te Sweveghem' die op de voorouderlijke hoeve stond en in 1875 was afgebroken.

In 1911 werd de molen eigendom van de Zwevegense industrieel Leo Leander Bekaert, die samen met molenaar Dumortier aan de staakmolen heel wat herstellingen, aanpassingen en verbeteringen uitvoerde. Zo werd de molenkast die door een constructiefout verder in de hoekstijlen zonk en hierdoor niet meer naar de windrichting kon gekruid worden, na de Eerste Wereldoorlog aan de buitenzijde versterkt met horizontale ijzeren trekkers (die in 1990 door binnentrekijzers werden vervangen). Tevens werd op de steenzolder een nieuw koppel maalstenen geplaatst dat werd gerecupereerd van een molen uit Bellegem. Op de onderzolder werd na de oorlog ook een koppel pletstenen tegen de windweeg geplaatst om oliekoeken te breken tot veevoeder. In de jaren 1930 werd dit steenkoppel opnieuw verwijderd. Een poging in de jaren 1920 om de motor in de mechanische maalderij ten zuiden van de molen aan te drijven met door de molen opgewekte elektriciteit mislukte. In 1933 herstelde molenmaker Louis Cappon uit Kruiseke de kruisplaten. Mogelijk werden op dat moment ook de vier teerlingen verbouwd tot een bakstenen gesloten voet (teerlingkot), die voor bijkomende bergruimte moest zorgen. Op een foto van rond 1935 is deze door Dumortier toegevoegde witgeschilderde gesloten voet reeds te zien. Met het oog op een hogere meelproductie werd de Mortiersmolen in 1935 - als één van de eerste windmolens in Vlaanderen - uitgerust met gestroomlijnde 'dekkerwieken'. De bestaande Van Vyncktroeden (fabrikant uit Knesselare) werden daarbij aangepast aan het wiekenverbeteringssysteem met gegalvaniseerde zinken of aluminiumplaten dat omstreeks 1925 door Adriaan J. Dekker in Nederland werd geïntroduceerd. Hiervoor lieten de eigenaar en de molenaar zich inspireren door de in 1933 ingehuldigde Ronsemolen van de Gistelse molinoloog Alfred Ronse. De energie-efficiëntere verdekking maakte voor het malen van graan zeilen overbodig, maar vereiste wel specifieke stormbeveiligingen door aan de roeden en het vangwiel stormkabels te leggen. Omdat verdekerde wieken bij het draaien beter niet volledig in de wind worden gezet, staat de vangzijde (de rechterzijde van de molenkast) vaak in wind en regen. Om een snelle degradatie te vermijden werd de beplanking van de vangzijde bij de Mortiersmolen in de loop der jaren vervangen door zinken platen.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog, in 1944, werd de Mortiersmolen samen met acht andere windmolens beschermd als monument omwille van artistieke, oudheidkundige, historische en esthetische waarde. De molen betrof een "goede houten molen met ingebouwd voet, verdekerde wieken, dekking in eterniet en teerpapier, uitwendig in zwaar ijzeren banden

² DEVYT C. 1966: *Westvlaamse windmolens. Inventaris volgens de toestand op 1 januari 1965*, Brugge, p. 122; DEVLIEGHER L. 1984: *De molens in West-Vlaanderen*, Tielt - Weesp, Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen 9, pp. 430-431; VROMAN S., DENEWET L. & HOLEMANS H. 2020: Mortiersmolen [online], <https://www.molenechos.org/molen.php?nummer=838> (geraadpleegd dd. 16.11.2022); AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2022: Mortiersmolen [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/81041> (geraadpleegd dd. 16.11.2022).

gesloten. Deze laatste, al te utilitaire herstellingen hebben hem alle uiterlijk schoon doen verliezen".³

Vier jaar later vernietigde een afgebroken Van Vynckt-buitenroede een deel van de molenkap. Een nieuwe roede werd geplaatst door het Ruddervoordse atelier Verhaeghe, dat trouwens in Vlaanderen de licentiehouder was van het stroomlijnvleugelsysteem 'Dekker'.⁴ Omstreeks 1958 werd de windmolen buiten gebruik gesteld en in 1962 werd de mechanische maalderij gesloopt. Voor de windmolen trad het verval in. In zijn verslag van een plaatsbezoek wees het corresponderend KCML-lid Marcel Braet er in 1971 op dat de ingemetselde voet zeer bouwvallig was, het kruierwerk en de asbaanlager, de ingangdeuren en onderdelen van het gebint en de teerlingenblokken dienden vernieuwd te worden. Ook de trap, de staart en de windweeg waren aan herstelling toe. Verder was het nodig om de molenkap te dichten, de vang en het vangwiel te verstevigen, de molenroeden te stroomlijnen en de molen te schilderen, waarbij werd opgemerkt dat de voor- en zijwegen deels met plaatijzer en deels met verticale beplanking zonder rabat waren beslagen.⁵ Vanaf 1974 trad op initiatief van onder meer vrijwillig molenaar Stefan Vroman geleidelijk een kentering op. Ook de aandacht voor de windvang, nodig om de molen opnieuw windmaalvaardig te maken, nam toe. In 1979 attendeerde de Rijksdienst voor Monumenten en Landschapszorg de gemeente op de waarde en betekenis van "de natuurlijke en oorspronkelijke omgeving van de molen" die vanuit noordelijke richting reeds ernstig werd aangetast. De toen voorgestelde wijziging van het BPA nr. 3 'De Linde' werd dan ook ongunstig geadviseerd, wegens "onaanvaardbaar om landschappelijke, historische en molentechnische redenen". De Rijksdienst stelde daarom voor om de omgeving van de Mortiersmolen te beschermen als dorpsgezicht.⁶ De voorbereide beschermingsprocedure werd evenwel niet afgerond.⁷

In de vroege jaren 1980 vond een eerste restauratiefase plaats. Door de Gistelse molenbouwers Peel werd de molen onder meer wind- en waterdicht gemaakt door aan de achterweeg grotendeels het schalieberd te vernieuwen en het dak te dichten, telkens met eternietschaliën met geknipte hoek. Ook het kruierwerk werd vernieuwd, de trap van een nieuwe onderblok voorzien en de trapleuning verstevigd. De borstnaald en de stefelbalk werden vernieuwd en onder de vloerbalk van de steenzolder werd een balk aangebracht. De windpeluw werd voorzien van een zwanehals en de vangbalk van een reep en een ketting.⁸

In 1993-1994 volgde een tweede restauratiefase, waarbij de Mortiersmolen door de molenbouwers Peel opnieuw windmaalvaardig werd gemaakt. Eén van de werken bestond uit het opnieuw aanbrengen van de industrieel-archeologisch waardevolle verdekking op de nieuw gelaste roeden. De omwille van deze verdekking voorziene zinken platen aan de vangzijde bleven daarbij bewaard. De volledig verdeckerde wieken maken van de Mortiersmolen een voor Vlaanderen unieke standaardmolen. Door deze restauratieoptie vormt de Mortiersmolen als laatste standaardmolen in Vlaanderen met volledig verdeckerde wieken een unieke illustratie van een belangrijke ontwikkelingsfase in de molenbouw. Andere restauratiewerken waren het vernieuwen van de molenstaart en -trap en het kruierwerk, het vervangen van de beplanking van de molenkast aan de staartzijde en

³ Archief Onroerend Erfgoed (VAC Brugge), dossier 310 Zwevegem Houten Windmolen (nota met korte beschrijving van de molen, sine dato).

⁴ BECUWE F. 2009: *In de ban van Ceres. Klein- en grootmaalderijen in Vlaanderen (ca. 1850 – ca. 1950)*, Brussel, Onroerend Erfgoed, Relicta Monografieën 3, p. 48.

⁵ Archief Onroerend Erfgoed (VAC Brugge), dossier 310 Zwevegem Houten Windmolen (verslag dd. 05.11.1971).

⁶ Archief Onroerend Erfgoed (VAC Brugge), dossier 310 Zwevegem Omgeving Mortiersmolen (map 'vooronderzoek').

⁷ Archief Onroerend Erfgoed (VAC Brugge), dossier 310 Zwevegem Houten Windmolen (map 'vooronderzoek').

⁸ Archief Onroerend Erfgoed (VAC Brugge), dossier 310 Zwevegem Houten Windmolen (document dd. 01.12.1983).

het voorzien van kunstleien op de molenkap. In de molen werd een nieuwe molenas ingebracht, werden werken aan het vangwiel en het voorwiel uitgevoerd en werd het draaiende werk van nieuwe kammen voorzien. Tot slot werd ook de maalinstallatie afgeregeld.

In opdracht van de in 1994 opgerichte vzw Mortiers Molen voerde molenbouwer Peel-Thomaes uit Gistel in 2000-2001 een vervolgre restauratie uit. Deze werken bestonden voornamelijk uit het vernieuwen van de kruisplaten en de schoren van het gebint en het daarna herbouwen van het teerlingenkot.⁹

In 2015-2016 werden, betoelaagd met een onderhoudspremie, enkele onderhoudswerken uitgevoerd door molenbouwer Vanleene uit Ath. Deze werken bestonden onder meer uit het herstellen van het kruiwerk, de sleeptrede, de staartophanging en de buitentrappleuning, het schilderen van de zijwegen en de voorweeg, het afgraven van de molenbelt aan de noordzijde en het herstellen van de noordelijke keermuur, het vervangen van de eiken steektrap tussen de meel- en steenzolder, het herstellen van de vang en de vangbalk en het vernieuwen van de kapbedekking in kunststofleien met rechte hoek.¹⁰

In 2020-2021 werd de oude molenaarswoning (gebouwd circa 1935) samen met de schuur- en stalvleugel vervangen door nieuwbouw. Enkel het smeedijzeren hek tussen twee gietijzeren hekpijlers, dat toegang gaf tot de molenbelt, bleef bewaard.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken¹¹

De Mortiersmolen is een windmaalvaardige houten standaardmolen van het driezoldertype met een gesloten voet (of teerlingkot) en voorzien van verdekkerde gelaste roeden. De windmolen bevindt zich op een met gras ingezaaide molenbelt, die aan de noordzijde met een keermuur is verstevigd. Rond de molen zijn 12 houten kruipalen ingeheid. Een smeedijzeren hek met gietijzeren hekpijlers geeft toegang tot de molenbelt.

De gesloten voet in witgeschilderde baksteen steekt onder een tentdak van teerpapier en is toegankelijk via twee rechthoekige vleugeldeuren. De houten standaard wordt er gedragen door kruisplaten die rusten op de vier ingemetselde witgeschilderde bakstenen teerlingen en doorheen de muur van de gesloten voet steken. Steekbanden ondersteunen de standaard. De voet van de standaard is voorzien van geprofileerde versieringen. De balkkoppen van de kruisplaten die doorheen het muurpand steken, zijn met een metalen bekisting afgedekt. In het teerlingkot wordt de oude speciaal geconstrueerde halsteen bewaard die tot de restauratie van 2000-2001 de scheve molenas toeliet te draaien in zijn aslager. De vernuftige constructie bestaat uit een gietijzeren halve ring die voorzien van een bol rustte in een halve pot. Deze pot was gegoten in een plat stuk gietijzer dat op de windpulp was bevestigd. In de ring lag een schelp in brons waarop de molenas draaide.

De molenkast met zijn drie zolders is vooraan ongeveer 4 meter en opzij iets meer dan 5 meter breed. De hoogte bedraagt ongeveer 9 meter. De staartzijde en de steenrechtzijde zijn voorzien van een verticale plankenbeschietsing die mooi de ronding van het tentdak van de gesloten voet volgt. De beplanking is grijs geschilderd. Aan de vangzijde (de rechter zijwand) is de wandbeplanking beslagen met grijze galvaniseerde platen. In beide

⁹ [S.N.] 2001: De Mortiersmolen van Zwevegem op nieuwe voet. In: *Molenecho's*, XXIX, 2: 63-65.

¹⁰ Archief Onroerend Erfgoed (VAC Brugge), dossier 310 Zwevegem Houten Windmolen (map 'correspondentie'). Initieel waren eiken leien voorgesteld, bij de uitvoering werd geopteerd voor leien in kunststof.

¹¹ Deze beschrijving is gebaseerd op het plaatsbezoek op 5 december 2022 alsook op de bijdragen DEVYT C. 1966: *Westvlaamse windmolens. Inventaris volgens de toestand op 1 januari 1965*, Brugge, p. 122; DEVLIEGHER L. 1984: *De molens in West-Vlaanderen*, Tielt - Weesp, Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen 9, pp. 430-431; VROMAN S., DENEWET L. & HOLEMANS H. 2020: Mortiersmolen [online], <https://www.molenechos.org/molen.php?nummer=838> (geraadpleegd dd. 16.11.2022).

zijwanden steken telkens drie ronde kijkgaten die met houten kijkgatluikjes kunnen worden afgesloten. De windzijde is net als de gebroken molenkap gedekt met kunstleien. Een houten makelaar en een windwijzer met het wapenschild van de familie de Liedekerke, bekronen aan de staartzijde de molenkap. In de staartzijde steken twee deuren die toegang verlenen tot respectievelijk de onderzolder en de meelzolder, een luik dat uitgeeft op de onderzolder en een luik dat in relatie staat met de steenzolder. Boven dit luik bevindt zich de luikap van het buitenluiwerk in de vorm van een met leien bekleed zadeldakje. Twee rechthoekige vensters flankeren de luikap.

De staart is voorzien van hangbomen met witgeschilderde ingesneden kop en een kruis met metalen tandwielen. Aan de staart hangt de houten molentrap met witgeschilderde leuning op. Twee houten loopschoren aan weerszijden van het uiteinde van de staart houden de windmolen op zijn plaats. Rechts van de trap is ter hoogte van de deur naar de onderzolder een lager zijbalkon voorzien. Het balkon bovenaan de trap bevindt zich op het niveau van de meelzolder.

De gelaste roeden zijn volledig verdekkend en hebben een overmeten lengte van 24,60 meter. Op 12,50 meter boven het maaiveld steken ze door een gietijzeren askop. Stormkabels aan de roeden zorgen voor de omwille van verdekking vereiste stormbeveiliging.

Van de drie zolders van de Mortiersmolen is de onderzolder ontstaan door een ontdubbeling van de meelzolder (of onderste zolder), wat zijn geringe hoogte verklaart. Deze als berguimte opgevatte zolder rust op de vier berriebalken die net boven de zetel twee aan twee kruiselings over elkaar om de standaard heen zijn gelegd. De zolder is enkel via het zijbalkon rechts van de molentrap toegankelijk. De span- of binnentrekijzers aan de zijwanden werden aangebracht om de spanning van de verkeerd geplaatste weegbanden te ondervangen.

Op de bovenliggende meelzolder worden het opgezakte graan en meel bewaard. Centraal is de zolder ingevuld met een houten meelgoot die in relatie staat met de twee maalstoelen op de steenzolder. Bij de meelgoot hoort een metalen meelschep met houten steel (cultuurgoed 1). In de rechterhoek naast de toegangsdeur hangt aan de zoldering de (buiten gebruik gestelde) haverpletter waarvan het kamwiel door het voorwiel op de steenzolder werd aangedreven. Onder de haverpletter bevindt zich verzonken in de houten zoldervloer een brugbalans. Tegen de zoldering bevinden zich twee bollenregulators, die zijn geplaatst op het respectieve lichtwerk van de steenkoppels om bij veranderlijke wind automatisch de gewenste afstand tussen de twee molenstenen te regelen. De standaard draagt de inscriptie 'Dumortier Omer 1893' en 'Vromans'. Op de steenbalk zijn de inscripties '1789', 'DECO[...]CK [...] 1887' en '1826 C V D MAELE' terug te vinden. Om de zakken graan en meel te verhandelen op de meelzolder is een zakkenwagentje (cultuurgoed 2) voorzien. Opnieuw zorgen spanijzers voor een versteviging van de molenkast. Een eikenhouten steektrap leidt naar de steenzolder.

De steenzolder (of bovenste zolder) wordt ingenomen door de twee maalstoelen. Deze bestaan telkens uit een koppel molenstenen met als toebehoren in het bijzonder een steenkist, kuipdeksel, tremen, een schudbak en een graanbak. Op de zoldervloer bevindt zich bij beide steenkuipen telkens een lichtwerk dat de afstand tussen de molenstenen regelt en in relatie staat met de respectieve bollenregulator op de meelzolder. Tegen de vangzijde bevindt zich de vang, in hoofdzaak bestaande uit een metalen vangplank, metalen sabelijzer, ijzeren vangbalk, houten vangezels, houten vanghaak, houten vangtrommel met vangtouw en een houten keervang. Boven deze uitrusting bevindt zich de molenas met de gietijzeren askop. Op de molenas steken twee grote aswielen. Het grootste wiel, het vangwiel, telt 56 kammen en drijft een bonkelaar (of klein kamwiel) van 16 kammen aan. Het kleinere aswiel, het voorwiel, heeft 44 kammen en haakt in in een schijfloop van 14 kammen. Zowel de bonkelaar als de schijfloop bevinden zich bovenaan het staakijzer dat de bovenste molensteen (of looper) aandrijft. Door het voorwiel wordt

ook het kamwiel van de haverpletter aangedreven. Aan het vangwiel zijn als specifieke stormbeveiliging stormkabels gelegd. In de plankenvloer steekt een luiluk waarlangs de zakken graan en meel tussen de niveaus worden verhandeld. Onder de molenkap bevindt zich het luiwerk met zijn luisas, luiwiel, klauwwiel, wip en lui- en klauwrepen.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens een plaatsbezoek op 5 december 2022. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming. Een inspectierapport van de Monumentenwacht Vlaanderen is niet voorhanden.

Het schalieberd werd in de jaren 1980 vervangen door eternietschaliën. Mogelijk zijn deze asbesthoudend. Deze mogen bij restauratie of onderhoud vervangen worden door een asbestvrij equivalent. De vervanging is evenwel toelatingsplichtig.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden¹²

De Mortiersmolen in Zwevegem is van algemeen belang wegens de historische, industrieel-archeologische en technische waarde.

2.1.1. De historische waarde

Als windgraanmolen illustreert de Mortiersmolen de belangrijke economische rol die windmolens speelden van de late 12de eeuw tot en met het interbellum.

De Mortiersmolen is ook een representatief voorbeeld van de vrije molens die vanaf het einde van de 18de eeuw massaal werden opgericht. Molens waren tijdens het ancien regime gekoppeld aan een feodaal recht, het molenbansysteem. Hieraan kwam een einde met de Franse wet van maart 1790, die bij de inlijving van de Nederlanden bij Frankrijk in 1795 ook in Vlaanderen van toepassing werd. Op vrij gemakkelijk bereikbare plaatsen, langs steenwegen en op kruispunten, verrezen veel nieuwe windmolens. Op de vrij dichte economische spreiding van windmolens duidt ook het straattoniement 'Twee Molensstraat', dat verwijst naar de Mortiersmolen (gelegen in de Twee Molensstraat) en de Stenen Molen (gelegen op de hoek van de Twee Molensstraat en de Avelgemstraat).

De Mortiersmolen illustreert ook een belangrijke fase in de ontwikkeling van windkracht naar mechanische kracht.¹³ Vanaf de late 19de eeuw ondervonden wind- en watermolens meer en meer concurrentie van stoom- en later motormaalders. De Eerste Wereldoorlog zorgde echter voor een gebrek aan brandstof, waardoor windkracht op hernieuwde aandacht kon rekenen. In het interbellum werden dan ook verwoede pogingen gedaan om de windkracht te optimaliseren via wiekenverbeteringssystemen. Eén van deze systemen werd toegepast op de Mortiersmolen in Zwevegem die als één van de eerste Vlaamse molens met gestroomlijnde 'dekkerwieken' werd uitgerust.

De Mortiersmolen vormt ook een illustratie van de vele mislukte pogingen van een aantal molenaars om met de gratis windkracht elektriciteit op te wekken voor de aandrijving van een elektromotor in hun mechanische hulpmaalders.

¹² Gebaseerd op Onderzoeksrapport 'Tussen hemel en aarde', pp. 47-63.

¹³ BECUWE F. 2009, pp. 23-60.

De opkomst van bloemmolens die tarwe op een (semi-)industriële wijze vermaalden tot bloem, leidde ertoe dat veel molenaars zich meer en meer en soms uitsluitend richtten op het vermalen van granen tot veevoeders. Dit was ook het geval voor de Mortiersmolen, die daartoe zelfs zijn derde zolder, de onderzolder, met een koppel pletstenen uitrustte voor het breken van oliekoeken.

2.1.2. Industrieel-archeologische waarde

De industrieel-archeologische waarde wordt toegekend aan gebouwen waarvan de structuur specifiek is gericht op een bepaald productieproces. Dit is in het bijzonder het geval bij windmolens die in hun geheel beschouwd kunnen worden als machine. Uit het onderzoek van de windmolens in Vlaanderen blijkt dat de Mortiersmolen een herkenbaar en representatief voorbeeld is van een staak- of standaardmolen, in dit geval met gesloten voet. Standaardmolens zijn historisch het meest voorkomende type windmolen in Vlaanderen (2639 op 3530 gekende windmolens of circa 75%). Anno 2023 is dit type echter heel zeldzaam geworden, mede door de materiële kwetsbaarheid ervan: slechts 87 van de circa 360 bewaarde windmolens in Vlaanderen zijn standaardmolens, minder dan 25% en deze vertegenwoordigen dus slechts 3% van het aantal gekende standaardmolens in Vlaanderen.¹⁴

In de Mortiersmolen is het historisch productieproces van het malen van granen voor menselijke en dierlijke consumptie integraal en herkenbaar aanwezig, zowel wat het staande als het gaande molenwerk met inbegrip van enkele cultuurgoederen betreft.

Tevens is de Mortiersmolen ook één van de weinige bewaarde driezoldermolens in West- en Oost-Vlaanderen. Dit type staakmolen ontstond door het ontdebelen van de eerste (of onderste) zolder in een onderzolder met geringe hoogte (gebruik voor opslag van zakken graan en meel) en daarboven de meelzolder.

Daarenboven is de Mortiersmolen één van de allerlaatste windmaalvaardige windmolens in Vlaanderen waarvan het gevlucht volledig verdekkend is. De windmolen staat dan ook voor een belangrijke fase in de ontwikkeling van windkracht naar mechanische kracht. Vanaf de late 19de eeuw ondervonden wind- en watermolens meer en meer concurrentie van stoom- en later motormaalders. Vooral in het interbellum werden verwoede pogingen gedaan om de windkracht te optimaliseren. Het gebrek aan brandstof dat de molenaars tijdens de Eerste Wereldoorlog hadden ervaren, zorgde immers voor een hernieuwde aandacht voor windkracht. Diverse wiekenverbeteringssystemen werden uitgedokterd, onder meer door de Nederlandse molenbouwer Adriaan J. Dekker. De Mortiersmolen in Zwevegem was één van de eerste Vlaamse molens die met gestroomlijnde 'dekkerwieken' werden uitgerust. Ondanks deze belangrijke efficiëntieverbetering haalde de windkracht het niet van de mechanische kracht, die volledig onafhankelijk was om het even welke natuurlijke drijfkrachtvorm. Omstreeks 1958 was de Mortiersmolen dan ook niet langer economisch actief.

Deze uitzonderlijke industrieel-archeologische waarde wordt ondersteund door de context, die aan de zuidwestzijde nog heel open is.

2.1.3. Technische waarde

De Mortiersmolen in Zwevegem was één van de eerste windmolens in Vlaanderen met een verdekkend gevlucht en behield zijn volledige verdekking tot op vandaag. 'Verdekkeren' was één van de vele wiekenverbeteringssystemen die in het interbellum werden

¹⁴ VANDEWEGHE E., BECUWE F., DE SADELEER S. & DECOODT H. m.m.v. HIMPE K. 2021: *Tussen hemel en aarde. Een herwaardering van het windmolenerfgoed in Vlaanderen*, Brussel, Onderzoeksrapport Onroerend Erfgoed nr. 187, p. 44.

uitgedokterd, in dit geval door de Nederlandse molenbouwer Adriaan J. Dekker. Hij 'verdekkerde' het gevluucht door de roeden te omkleden met een gestroomlijnd windprofiel waardoor de energie-efficiëntie in belangrijke mate werd opgedreven.

Een andere belangrijke technische verbetering, die ook in de Mortiersmolen een toepassing vond, werd gerealiseerd met het uitrusten van het lichtwerk met een bollenregulator, die bij veranderlijke wind automatisch de gewenste afstand tussen de twee molenstenen te regelt.

2.2. Motivering van het type bescherming

2.2.1. Motivering bescherming als monument

De Mortiersmolen wordt beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemeen belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

Dit type wordt gemotiveerd omwille van de historische, industrieel-archeologische en technische waarde en meer specifiek omwille van het belang van het integraal aanwezige staande en gaande werk.

2.2.2. Motivering van de overgangszone

Een overgangszone wordt afgebakend in functie van het vrijwaren van de molenbiotoop die de industrieel-archeologische waarde ondersteunt. De molenbiotoop is de omgeving die van invloed is op het functioneren van de molen als maalwerktuig, en deze omgeving wordt in de eerste plaats gekenmerkt door een openheid die de vereiste windvang garandeert.

Meer specifiek omvat dit:

- de huidige windtoevoer en -afvoer blijvend verzekeren en het ondersteunen van ingrepen die de windtoevoer en -afvoer verbeteren in functie van de werking van de molen als machine door beperkingen op te leggen qua bebouwing, beplanting en grondwerken;
- het vrijwaren van een visuele openheid: het zicht vanaf de molen (om functionele redenen, met name het goed kunnen inschatten van de weeromstandigheden) en het zicht op de molen (zodat de molenaar letterlijk en figuurlijk een oogje in het zeil kan houden);
- het vrijwaren van de mogelijkheid tot aan- en afvoer van respectievelijk grondstoffen en producten wat ook essentieel is voor de werking als machine, bijvoorbeeld door het behoud en onderhoud van een molenweg die ook dienst kan doen voor onderhouds- en restauratiewerken.

De omgeving ondersteunt nog de windmaalvaardigheid van de Mortiersmolen, omdat die met name aan de open zuidwestzijde, voldoende windvang garandeert (3/12 of 90° van de 360°). Deze windvang wordt momenteel weinig bedreigd, tenzij bij uitblijvend beheer door opschietende bomen en andere beplanting.

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed en de overgangszone is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

2.3.1. Afbakening beschermd monument

Het volledige perceel wordt beschermd als monument omwille van het belang van aanhangende delen (zoals de wieken en de staart met het kruiwerk) en van niet-gekadastrerde delen (zoals de molenbelt met inbegrip van de keermuur die de belt aan de noordzijde versterkt, het toegangshek met de twee hekpijlers en de kruipalen) voor de werking van de molen en de erfgoedwaarde.

2.3.2. Afbakening overgangszone

De overgangszone strekt zich uit tot de percelen die zich in een straal van 100 meter rond de molen bevinden. Deze zone wordt algemeen beschouwd als cruciaal voor de windvang maar een zone van 400 meter rond de molen kan hierop invloed hebben.¹⁵

De overgangszone omvat dus ook (delen van) percelen die zich op meer dan 100 meter van de molen bevinden maar hiervoor worden andere voorschriften gehanteerd. Ook openbare wegen binnen deze zone worden meegenomen omwille van de mogelijke impact op de windaan- en afvoer (beplanting), de zichtassen van en op de molen, en de aan- en afvoer van grondstoffen en producten.

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

De 'Stenen Molen' of 'Klockemolen', gelegen in de Avelgemstraat 60, is beschermd als monument (<https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/13099>) en vastgesteld als bouwkundig erfgoed (<https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/29102>).

2.4.2. Omgeving:

De gewestplanbestemming van het perceel van de Mortiersmolen waarvan de bescherming als monument wordt voorgesteld, is woongebied. De gewestplanbestemming van de percelen van de voorgestelde overgangszone is woongebied. Een BPA van 2000 heeft echter deze bestemming voor het open gebied ten zuidwesten van de molen omgezet naar agrarisch gebied. Het gebied ten westen en zuidwesten van de molen (dit is ten oosten van de Twee Molenstraat) is daarbij ingetekend als openbaar groengebied.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

3.1.1. Beheersdoelstellingen beschermd monument

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het ministerieel besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen. Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze

¹⁵ Zie bijvoorbeeld VANDEWEGHE E., BECUWE F., DE SADELEER S. & DECOODT H. m.m.v. HIMPE K. 2021, pp. 84-85.

beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het ministerieel besluit.

3.1.2. Beheersdoelstellingen overgangszone

Voor de overgangszone zijn eveneens beheersdoelstellingen bepaald. Deze beheersdoelstellingen moeten er voor zorgen dat de erfgoedwaarden van het beschermd onroerend goed zo goed als mogelijk gevrijwaard worden.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden ervan aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechthouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen, meer bepaald:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

Omdat het onroerend goed industrieel werkend erfgoed is en beschermd als monument gelden ook volgende voorschriften. De zakelijkrechthouders en gebruikers moeten het volgende doen:

- de nodige maatregelen nemen om de werking als werktuig te verzekeren;
- de windvang voor windmolens vrijwaren;
- het werkend industrieel erfgoed regelmatig in werking stellen volgens de regels van de kunst. Met de werking wordt bedoeld het functioneren van het totale productieproces waar dat mogelijk is.

Ook binnen de overgangszone gelden bijzondere voorschriften.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een omgevingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is, vraagt de vergunningverlenende overheid advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

Agentschap Onroerend Erfgoed, intern beschermings- en beheersarchief

BEUWE F. 2009: *In de ban van Ceres. Klein- en grootmaalderijen in Vlaanderen (ca. 1850 - ca. 1950)*, Brussel, Onroerend Erfgoed, Relicta Monografieën 3: 293 pp.

VANDEWEGHE E. , BEUWE F., DECOODT H. & DE SADELEER S. 2021: *Tussen hemel en aarde. Een herwaardering van het windmolenerfgoed in Vlaanderen* [online] <https://doi.org/10.55465/WXDM2382> (Geraadpleegd op 04-11-2022).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2021: *Mortiersmolen* [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/81041> (geraadpleegd dd. 21.11.2022).

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan

5.2. Fotobijlage

De fotoregistratie van de fysieke toestand, gevoegd als bijlage bij het ministerieel besluit, bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

5.3. Cultuurgoederen

De voor bescherming voorgedragen cultuurgoederen zijn in een afzonderlijke bijdrage bij het ministerieel besluit opgenomen (bijlage 3). Deze bijlage bevat zowel een oplijsting van de cultuurgoederen als een beschrijving en motivatie.

5.4. Documentatie

De documentatie bij het inhoudelijk beschermingsdossier bevat bijkomend materiaal zoals kaarten, archieffoto's, e.d. dat het dossier verder onderbouwt of illustreert.